

# CONTRIBUȚII LA PROBLEMA LIMESULUI DE VEST AL DACIEI (Partea a II-a/2)\*

## Raport asupra unor cercetări pe teren efectuate între anii 1947—1957 și în 1966

### 29. SOMEȘUL RECE — CETATE

În cele de mai sus am reușit să identificăm cetatea de deasupra confluenței Someșului Cald și Rece (729 m), cu „Cetatea lui Darius” de pe „Țigăneasa”, greșit plasată la Luna de Sus. Este o tipică cetate de refugiu<sup>81</sup> din epoca societății primitive. Date fiind condițiile naturale favorabile, locuitorii ei de odinioară avuseseră relativ puțin de fortificat. Poziția izolată a platoului cetății, mai bine zis a așezării fortificate, între valea Someșului Cald și cel Rece, pantele abrupte și stîncoase o apărau dintru început de orice atac executat cu forțe chiar mai însemnate. A fost nevoie să se fortifice numai o șa îngustă, tăind-o cu un șanț dublu și un val dublu. În anul 1931, Sándor Ferenczi a secționat, în parte, valul mare. Materialele ceramice aparțin, pe de o parte neoliticului, epocii cuprului (cultura Coțofeni) și a bronzului (cultura Wietenberg?), pe de altă parte — cele mai multe — epocii hallstattiene (perioada A<sub>2</sub>—B<sub>1</sub><sup>82</sup>). Acestea din urmă aparțin speciei ceramicii negre, canelate, „cu grafit”. Există și Latène. După cunoștința noastră, pînă la data actuală de pe acest teritoriu nu au apărut nici cele mai mărunte urme din epocile romană sau a migrațiilor. Așadar, cetatea de la Someșul Rece trebuie datată în perioada mijlocie sau tîrzie a epocii bronzului și în cea timpurie a fierului, precum și în epoca dacică, cum a preconizat — de astă dată în mod just — I. Marțian<sup>83</sup>, respectiv s-o considerăm folosită în aceste perioade. Nu o putem lega în nici un

\* Partea I a acestei dări de seamă, cuprinzînd prezentarea unor probleme principale și de metodică, precum și descrierea unor elemente de apărare romane situate la începutul defileului Crișului Repede [zona Hodișu-Bologa-Poieni-(Ciucea)-Negreni], a apărut în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 337—354; partea II/1, tratînd chestiunea unor întărituri romane reale sau presupuse, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 387—411. În partea a II/2, numerotarea punctelor cercetate, precum și a notelor, continuă pe cea din partea precedentă (adică partea a II/1), iar schițele-hărți asupra teritoriului investigat se găsesc, de asemenea, în partea a II/1, la sfîrșit, p. 410—411.

<sup>81</sup> În legătură cu această așezare fortificată putem cita următoarea bibliografie: K. G. Windisch, *op.cit.*, p. 381; I. Lenk, von Treuenfels, *op. cit.*, vol. IV, p. 338; L. Kóváry, *Erdély régiségei*, p. 160—161 (sub numele Gilăului); idem, *Erdély éptészeti emlékei*, p. 64; J. Eszterházy, în *Új Magyar Múzeum*, X, 1860, p. 384—385; E. A. Bielz, *Die Burgen*, p. 12; J. Petrán, în *Magyar Polgár*, 1887, p. 277—279; S. Moldovan, *Zărandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei*, Sibiu, 1898, p. 146; în *OMMIK*, vol. XX (VII), [Budapest, 1901], p. 172; E. Orosz, în *ErdM*, XX, 1903, p. 91; I. Marțian, *Rep.*, nr. 630; idem, *Urme*, p. 22; M. Roska, *Erdély őskora*, p. 120; idem, *ErdRep*, p. 106, nr. 37; idem, în *KolSzle*, II, 1943, p. 11; K. Horedt, în *SV*, 60, 1937, p. 92—93; Zs. Jakó, *op.cit.*, p. VIII; Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, I, 1964, p. 66—77.

<sup>82</sup> M. Rusu, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 190—194.

<sup>83</sup> I. Marțian, *Urme*, p. 22.

chip de sistemul de apărare a graniței de vest a Daciei romane, dar nici ca „Cetatea lui Gelu” nu o putem defini<sup>84</sup>, neexistând nici un sprijin pentru o atare presupunere.

### 30. MĂRIȘEL — „DEALUL CETĂȚII”

În literatura de specialitate numai E. A. Bielz amintește<sup>85</sup> la Mărișel (Havasnagy-falu) un „Deal al Cetății” (Várhegy). În noul repertoriu arheologic al R.S. România, în curs de pregătire, această cetate este considerată ca „probabil feudală”. În ciuda mai multor cercetări pe teritoriul comunei nu se știe nimic despre acest toponimic, „locul” lui neputîndu-ni-l arăta nimeni. În consecință, trebuie să ștergem „punctul” acesta „arheologic” din rîndul celor existente, cel puțin deocamdată. Cînd venea vorba de cetate, locuitorii Mărișelului indicau cu unanimitate pe cea de la Someșul Rece, — astfel că ne putem gândi, dacă nu cumva „Dealul Cetății” de la Mărișel este un reflex îndepărtat în spațiu al confuziilor provocate de Kőváry?

### 31. MĂGURI-CETATEA DE LA DAMEȘ

La o distanță de 15—16 km sud-vest în linie dreaptă de centrul comunei Măguri, între un mare cot semicircular al Someșului Rece, aproape de originile sale, și între o a doua vale, Valea Ursului, a rămas un fel de promontoriu înalt, pe care localnicii îl numesc „Cetate”. Pe piscul înălțimii (1441 m) se poate observa o îngrămădire de blocuri uriașe, neregulate, de stînci granitice, asemănătoare de departe ruinelor unui zid ciclopic. Blocurile de mai multe tone greutate au apărut drept rezultat al dezagregării naturale a granitului<sup>86</sup>. Urme arheologice nu s-au găsit aici, nici pe platoul greu de străbătut, acoperit de brădet secular.

### 32. VIȘTEA — Problema „fortificației romane”

Deși nu o spune deschis, J. Szilágyi caută să-i lase cititorului impresia că s-ar afla o fortificație romană și în hotarul comunei Viștea (Magyarvista, Vista). După cele spuse în lucrarea sa despre „prima linie de apărare”<sup>87</sup>, colțurile de bază ale acestei linii defensive ar fi fost „Gilăul (Viștea) și Bologa”; cu cîteva rînduri mai jos, vorbește apoi de „fortificația-castrul roman de la Viștea-Gilău (sic!) și de turnurile de pază din împrejurimi”. În a doua sa lucrare, își susține din nou această

<sup>84</sup> Legenda „Cetății lui Gelu” la Gilău apare pentru prima dată la L. Kőváry, *Győrke geográfiaja és története Erdély-  
ről*, ed. II (Cluj), 1847. Cf. și *Erdély építészeti emlékei*, p. 64; în cealaltă lucrare a sa (*Erdély régiségei*, p. 161, 207), Kőváry plasează „Cetatea lui Gelu” în apropierea „Cetății lui Darius” de pe „Țigăneasa”, dar tot în puncte diferite. „... La venirea ungurilor, după cum povestește Anonymus, ducele valahilor de aici a purces în întîmpinarea lui Tuhutum; după ce pierdu bătălia, aici ar fi vrut să se refugieze... După mine (sic!), această cetate n-a stat în sat (adică în comuna Gilău), pe locul actualului castel, ci între munți, unde pînă astăzi se păstrează o ruină (sic!). Poporul pune toate cetățile vechi ale Transilvaniei în legătură cu zine sau cu diavolul; aceasta se întîmplă și cu această cetate. Acea cealaltă cetate (Someșul Rece? n.n.) cade spre Someșul Rece, la o jumătate de ceas de Gilău. Poporul o numește și azi „Dealul Cetății”. Urmele de șant și val, resturile zidăriei de nezdruccinat, locul, materialele (?), toate arată că această cetate a putut fi a lui Gelu... De asemenea... nu departe de aici... poporul caută și comoara lui Darius, pe Țigăneasa...”

<sup>85</sup> *Die Burgen*, p. 68. Din nefericire nu precizează de unde a luat informația.

<sup>86</sup> În legătură cu originea naturală a acestora, cf. Gy. Szádeczky, în *Földtani Közlöny*, XXXVIII, 1908, p. 314; precum și G.S. Athanasiu, în *AIGR*, XII, 1927, p. 33—34, cit și schița geologică.

<sup>87</sup> În *Kösl*, III, 1, 1943, p. 96.

presupunere<sup>88</sup>. În schimb, colecționarul învățător-director J. Székely, care a cercetat integral hotarul Viștei, nu a depistat decât trei puncte din epoca romană: la Mărtiniș (Mártonos)<sup>89</sup>, la „Fântina cu butoi” (Hordóskút)<sup>90</sup> și la Pălută (Palota)<sup>91</sup>. Primele două cu siguranță sînt resturi de *villa rustica*, locul lor necorespunzînd de fel unui castru roman, al treilea este pe o ridicătură dominantă din preajma drumului imperial din valea Nadășului, loc excelent pentru un castru. Aici însă așa ceva nu s-a aflat, rămășițele de piese de *hypocaustum* (*tubi* etc.) indicînd o clădire mult mai modestă, în primul rînd iarăși o *villa rustica* (fortificată?). Aici, deci, nu ne putem aștepta la un nou castru, ci exclusiv la o stabilire a veteranilor veniți de la Gilău, fapt pe care îl rezolvă, just, însuși Szilágyi, cu o altă ocazie<sup>92</sup>.

### 33. ȘARDU — Problema „fortificației romane”.

După cum reiese din textul celei de a doua lucrări a lui J. Szilágyi<sup>93</sup>, poate că și la Șardu (Magyarsárd, Sárd, com. Sînpaul), nu departe de Viștea, ar fi trebuit să existe un punct militar de pază roman. Szilágyi își bazează părerea pe o cărămidă cu stampila CHSS: C(o)h(or)s I (H)is(panorum) sau C(o)h(or)s I I(turaeorum) S(ag) ..., amintită de C. Daicoviciu<sup>94</sup>. Într-adevăr, pe cuprinsul localității au apărut urme romane<sup>95</sup>, dar date fiind mărimea, caracterul și felul lor, ne putem gîndi mai degrabă la o *villa rustica* a unui veteran, decât la „un punct de pază”, sau la o fortificație. Urmele unui asemenea element nu le-am putut descoperi pe teren<sup>96</sup>.

### 34—36. ȘARDU — ORHEDIU, „DEALUL CETĂȚII”; MIHĂEȘTI — VARGU

Urme de așezări omenesti — și cu atît mai puțin de cetăți — nu am aflat nici pe Dealul Orhedului (Örhegytető = Dealul Străjii, 580 m)<sup>97</sup>, situat nemijlocit la

<sup>88</sup> În *DissPann*, ser. II, nr. 21, p. 10, 36.

<sup>89</sup> Material arheologic în *MuzIstTrans*.

<sup>90</sup> C. Daicoviciu, în *AISC*, I, 2, 1928—1932, p. 63, nr. 2; idem, *Dacica*, p. 218—219; material neinventariat în *MuzIstTrans*. A. T. Szabó, *KHn*, p. 272, 273, 275, nr. 10.

<sup>91</sup> G. Finály, în *ArchÉrt*, XXIV, 1904, p. 244; C. Daicoviciu, în *AISC*, I, 2, 1928—1932, p. 63, nr. 1; idem, *Dacica*, p. 218; material arheologic neinventariat în *MuzIstTrans*. Data diplomei din 1304 referitoare la un *locus palatii lapidei* cu cea mai mare probabilitate se poate lega de acest loc (cf. É. Balázs, *Kolozs megye kialakulása*, în *Település és népiségtörténeti értekezések*, nr. 3, Budapest, 1939, p. 12).

<sup>92</sup> În *Közl*, I, 1941, p. 119; cf. și I. I. Russu, în *Materiale*, VI, 1959, p. 875—876.

<sup>93</sup> În *DissPann*, ser. II, nr. 21, p. 36, nota 219.

<sup>94</sup> În *AISC*, IV, 1941—1943, p. 320; material arheologic în *MuzIstTrans*.

<sup>95</sup> Cf. G. Finály, în *ArchÉrt*, XXIV, 1904, p. 244.

<sup>96</sup> Notăm aici că presupusele turnuri de pază romane observate la nord de Cluj, pe spatule plate de dealuri, pe așa-zisele „Morgó”, de către S. Lattyák (cf. în *Erdészeti Lapok*, 1912, fasc. VIII, p. 2—8), reamintite de G. Finály (în *AA*, 1925, p. 306; în legătură cu toponimul, vezi: I. Iordan, *op.cit.*, p. 57), într-adevăr, poate să fie de origine romană. Pentru rezolvarea problemei sînt necesare însă săpături sistematice. Cu ocazia unor lucrări de pămînt la nord de Cluj, spre est de Valea Chintăului, în direcția comunei Feiurdeni (jud. Cluj), pe „Dealul Chintăului” (633 m) în 1952 a fost secționată cu un șanț adînc de aproape 1,5 m și tot atîta de lat o circumvalație de pămînt inelară de 7 m diametru. De jur-împrejur circumvalația s-a dovedit a fi făcută din humus gras, uniform, de culoare cenușie-închisă, bătînd în negru. Zid nu a apărut, lipseau și cele mai mărunte urme arheologice, deși în cazul sistemului de apărare din nordul Daciei situația nu este aceasta (cf. cele spuse în prima parte a lucrării, în legătură cu Poieni; vezi și I. Ferenczi, în *Studia*, ser. *Historia*, fasc. 2, 1962, p. 44, nr. 17). Același rezultat la elementele identice de fortificație ale sistemului sesizat de S. Lattyák, dintre Feiurdeni și Râscruci, din apropierea Chechichioarei.

<sup>97</sup> Vezi: A. T. Szabó, *KHn*, p. 229, 230, 231, nr. 44.

nord de Șardu, nici în continuarea acestuia, pe „Dealul Cetății“ (Várhegy)<sup>98</sup>, care se ridică la circa 3800 m distanță în linie dreaptă, nici pe Varcu (? Várkő = Piatra Cetății, 559 m) aflat la sud-est de satul Mihăești (com. Sînpaul).

### 37—38. AȘCHILEU MARE — RĂJDÎMB ȘI CETATE

Între Așchileu Mare și Așchileu Mic, în partea de nord a hotarului Ritu Morii, pe malul drept al Văii Borșei, numită de localnici doar Vale, se ridică Răjdîmbul (Rezsdomb), în forma lui originală \*Chărăjdîmb — Kerezsdomb (de la Kerekdomb = Dîmbul rotund<sup>99</sup>). Acesta este vestitul „Dîmb al jurămîntului“ = Esküdomb, unde — după textul lui Anonymus interpretat de Kőváry<sup>100</sup> — se zice că Gelu ar fi jurat credință lui Tuhutum.

Săpăturile executate în 1943<sup>101</sup> nu au scos la iveală nici un fel de urme arheologice. — Notăm aici că în hotarul Cetatea, ținînd tot de comuna Așchileu Mare, au fost executate săpături arheologice în jurul unei vechi biserici medievale și al unui cimitir. A apărut un singur ciob „preistoric“ și un mormînt de înhumatie (nepublicat), datat cu o monedă a lui Sigismund de Luxemburg (piesele au intrat în MuzIstTrans, inv. nr. VI. 4351—4357).

### 39—40. AȘCHILEUL MIC — LAGAR ȘI ȘANȚURI

Cele două puncte au fost cercetate plecînd de la colecția de date toponimice a lui A. T. Szabó — B. Gergely. Primul dintre ele, Lagăr<sup>102</sup>, se află la circa doi km sud-vest de sat. Acesta este numele unui teritoriu întins și neted, aflat în apropiere de izvorul Piriului Finațelor, imediat la est de Topa Mică (com. Sîncraiu Almașului, jud. Sălaj), pe colina micii văi. După informație: „Rușii au cantonat pe aici în 1849“. Pe pășunea crescută cu iarbă nu s-a putut observa nimic. Din nefericire, nu am avut ocazia să dezvelim pătura vegetală.

În interiorul satului, spre est de locul numit „Podul Piștuchii“ ce se află mai jos de biserica reformată, există o parte denumită Șanțuri<sup>103</sup>. În acest punct, suspect după nume, nu se găsesc însă nici un fel de vestigii arheologice. Numele se leagă de sistemul șanțurilor de drenaj săpate pentru asanarea părții mlăștinoase, puțin înclinate, a Văii Borșei, numită aici Valea Ugrușului.

### 41. UGRUȘIU — CETATEAUA

Cu ocazia întocmirii listei monumentelor istorice și arheologice, în 1953, prin fișele înaintate la Sfatul Popular Regional Cluj, am ajuns în posesia a noi date. Directorul școlar I. Tudose amintește numirea de „Cetatea lui Gelu“ în hotarul

<sup>98</sup> Cf. M. Roska, *ErdRep*, p. 154—155, nr. 58. Pentru toponimul, vezi I. Iordan, *op.cit.*, p. 309. În legătură cu o altă așezare deschisă, neolitică, descoperită de noi, cf. I. Ferenczi, în *Studia*, ser. Historia, fasc. 2, 1962, p. 36—37, nr. 10.

<sup>99</sup> A. T. Szabó, *BHn*, p. 84, nr. 63, vezi și schița toponimică alăturată.

<sup>100</sup> *Erdély régiségei*, p. 271; cf. încă *OMMIK*, vol. XX (VII), p. 184; M. Roska, *ErdRep*, p. 192, nr. 29.

<sup>101</sup> Cf. K. Kós iun., în *Közl*, III, 1943, p. 144—147; M. Roska, în *ErdMúzevk*, 1943, (Cluj), 1944, p. 41. Pe acest loc, eventual, n-ar strica încă o săpătură de verificare.

<sup>102</sup> *BHn*, p. 77, nr. 119, vezi și schița anexată.

<sup>103</sup> *Op.cit.*, p. 77, nr. 99.

satului Ugruțiu (com. Dragu, jud. Sălaj)<sup>104</sup>. Indicația era necunoscută în literatura de specialitate.

Periegheza a dovedit că punctul în chestiune există într-adevăr. Sătenii îi spun „Cetățeaua”. Punctul în pricină se află la sud de Ugruțiu, fiind despărțit de sat printr-o coamă înaltă de deal. Acolo se deschide o mică vale, înconjurată de înălțimi împădurite (Comoara, 540 m, cu o așezare deschisă din epoca societății primitive și Sarascuta) și aici ia naștere Valea Borșei, care se varsă la Râscruci în Someșul Mic și care, la Așchileu Mic este denumită și Valea Ugruțului. În partea mijlocie a acestui cotlon de vale, la vest puțin de partea de hotar numită Urtelec, pe malul sudic al micii Văi a Ugruțului, se ridică o colină de formă evasi regulată, izclată, avînd un plan elipsoidal, lung de 200 și lat de 100–120 m. În arăturile de pe colină, mai ales spre vîrfurile ei, se pot culege destul de sporadice fragmente ceramice. Nu s-au observat bucăți de chirpic. Aceasta se poate explica fie prin subțirimea straturilor de cultură, la ora actuală fiind deja răvășit, fie prin faptul că arăturile n-au pătruns încă destul de adînc. Cu ocazia cercetării pe suprafață nu s-au observat elemente de fortificație.

O parte a materialului ceramic cules de la suprafață, deși destul de atipic, poate fi considerată pe baza pastei, lustruirii, arderii și a întregului său aspect eventual din epoca bronzului (din nefericire, nu se poate preciza cultura căreia îi aparține); partea mai însemnată a materialului însă poate fi asemănată cu ceramica dacică timpurie (secolele III–II î.e.n.) de la Stana — „Cetatea Înaltă”, care va fi descrisă mai jos. În pasta vaselor este amestecat praf de grafit (cioburile „scriu” pe hîrtie)<sup>105</sup>. După cele constatate, această așezare nu se încadrează în sistemul de apărare al graniței Daciei romane, dar nu poate fi considerată nici ca „cetatea lui Gelu”.

## 42. GÎRBAU — VÎRFUL BOBORII

Vîrfurile Boborii (Bábavára), care se află pe un mic mamelon, la aproximativ doi km spre sud-sud-vest de gara Gîrbău (Magyargorbó, com. Turea) trebuie și el exclus din sistemul defensiv al graniței de vest a Daciei; mai bine zis, urmele romane de acolo trebuie să le considerăm reduse la reala lor importanță. În nici un caz nu-l putem privi ca un punct de bază al celei de „a doua linii de apărare”, cum crede J. Szilágyi<sup>106</sup>. Conform părerii acestui autor „... cea de a doua linie de apărare poate fi urmărită, după Napoca, în direcția Suceagu—Viștea—Gîrbău...”. După informațiile primite de la alții, la început neverificate la fața locului, K. Torma plasa la Vîrfurile Boborii un castru roman cu un perimetru de 300 pași, indentificîndu-l cu *Optatiana*. Prima informație, falsă, despre un „castru” ce s-ar afla aici a fost corectată chiar de K. Torma, care, după o cercetare personală pe teren, nu mai vorbește decît de un „probabil turn de pază” (*specula*). Dar nici măcar acest turn de pază nu este absolut sigur, deoarece materialul de construcție al presupusei clădiri fusese cărat încă înainte de cercetarea lui. Cu ocazia

<sup>104</sup> Textul fișei sună în felul următor: „În hotarul satului Ugruțiu, la o depărtare de 3 km, urme ale locuinței voievozului Gelu. Pe terenul numit Cetatea se află un drum de piatră care duce la cetatea lui Gelu”.

<sup>105</sup> Materialul arheologic se aseamănă foarte mult cu cel găsit la Morești (jud. Mureș). Informație verbală K. Hordt.

<sup>106</sup> În *DissPann*, ser. II, nr. 21, p. 36. Pentru toponime, vezi A. T. Szabó, *KHN*, p. 220–221.

perieghezei sale, K. Torma „a găsit și mai multe fragmente ceramice sigur romane”<sup>107</sup>; noi însă nu am descoperit așa ceva în arăturile de sub vârful acoperit de iarbă. De fapt, fragmente ceramice se pot găsi în număr destul de mare, dar ele nu sînt romane, ci aparțin culturii Tiszapolgár și, eventual, culturii Coțofeni<sup>108</sup>. Vîrfurile Boborii de la Gîrbău este, deci, în primul rînd, o așezare din epoca societății primitive peste care, eventual, au clădit și romanii. Inscriptia provenind de aici indică mai degrabă o construcție civilă decît una militară<sup>109</sup>.

Așezarea din vale, de la Gîrbău, Torma însuși o consideră romană<sup>110</sup> și ea aparține într-adevăr acestei epoci. Aceasta o dovedesc, printre altele, inscripțiile provenind de aici<sup>111</sup>, dar așezarea este de caracter civil și nu militar.

În baza celor observate, chiar dacă eventual la Gîrbău va fi existat un turn de pază, roman, el nu a putut juca un „rol” de seamă în apărarea graniței, neputînd fi asemănat, de exemplu, cu atît de desele castele din valea Agrijului ce apărau granița de nord-vest a Daciei.

#### 43—45. PUNCTE SUSPECTE PRIN NUMELE LOR ÎN HOTARELE LOCALITĂȚILOR CĂPUȘU MARE, CĂPUȘU MIC ȘI DUMBRAVA

a) Pe coama de deal ce duce la „Pădurea Cetății”, la vest de Gilău, spre Vîrfurile Șetrii (Șatra, 894, 823, 730 m)<sup>112</sup> din hotarul Căpușului Mic (com. Căpușu), nu am aflat nici un fel de urmă arheologică. Resturi de acest gen nu se află nici pe platoul cu o largă vizibilitate a Vîrfurilor Șetrii, nici pe teritoriul satelor Dîngău Mare și Dîngău Mic (com. Dîngău), așezate la o altitudine de peste 900 m, pe marginea nordică a Munților Gilăului.

b) (Pe schiță nr. 43.) Vestigii arheologice nu se întîlnesc nici pe micul con vulcanic numit Cetățea<sup>113</sup>, aflat la nord-vest de Căpușu Mic și spre sud-est de Dumbrava, înconjurat din trei părți de Valea Oșorheiului ce duce spre Dumbrava și de șoseaua Cluj—Oradea, deși sătenii au căutat comori aici.

c) (nr. 44.) Nu mai multe rezultate a dat cercetarea, în hotarul comunei Dumbrava, a Muncelului (773 m) și a platoului Vîrfurile Cionchii<sup>114</sup>, precum și a promontoriilor împădurite de pe latura sudică, privind spre Pîrîul Căpușului, a acestora. După părerea noastră, hidronimul Căpuș (ung. Kapus) nu stă în legătură cu sistemul de prisăci (*indagines*, *gyepűrendszer*) ce „pornea de aici” pe valea Someșului Mic, ci

<sup>107</sup> În *ÉTTK*, IX, 2, p. 23, 120—121. Notăm că Th. Mommsen fără nici o dubitare a acceptat afirmația lui K. Torma (cf. *CIL*, III, p. 168, nr. VII; vezi și Em. Panaitescu, în *ACMIT*, III, 1930—1931, p. 83—84), deși acesta din urmă și-a rectificat punctul său de vedere (*op.cit.*, p. 24, 62—63, 121, 122, 126). Confirmînd această ultimă părere și-a expus opinia C. Daicoviciu (cf. în *AISC*, I, 2, 1928—1932, p. 51—53; idem, *Dacica*, p. 227—229). În legătură cu urmele romane de la Gîrbău putem cita, de altfel, următoarea bibliografie: K. Torma, *Adalék* ..., p. 9—10; J. Könyöki, G. Nagy, *op.cit.*, p. 286; C. Gooss, *Programm-Schässburg*, 1873—1874, p. 39; idem, *Chronik*, p. 76—77; J. Jung, *Fausten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, p. 131; Á. Buday, în *Dolg*, VII, 1916, p. 67.

<sup>108</sup> M. Roska, în *Közl*, I, 1941, p. 67; idem, *ErdRep*, p. 151, nr. 32.

<sup>109</sup> K. Torma, în *ÉTTK*, IX, 2, p. 23; *CIL*, III, 844.

<sup>110</sup> *Adalék* ..., p. 9, nr. 2.

<sup>111</sup> *Adalék* ..., p. 10, nr. 2—3; *CIL*, III, 850—851.

<sup>112</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 176, 178, nr. 180; ung. Sátorhegy, Sátorfető.

<sup>113</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 159, 160, nr. 23; p. 175, 178, nr. 123; ung. Köveshegy.

<sup>114</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 174, 178, nr. 89. Pentru așezarea din epoca comunei primitive de la Dumbrava, descoperită de noi, vezi, în *Studia*, ser. Historia, fasc.2, 1962, p. 34—35, nr. 6.

se poate explica, mai degrabă, prin formațiunea naturală a numitului pîriu. După cum este cunoscut, Pîriul Căpuș formează între Mănăstireni—Bedeciu—Păniceni—Căpușu Mic un defileu stîncos, pitoresc, lung de mai mulți kilometri, o formațiune geomorfologică de tip „poartă”, numire frecventă pentru asemenea formațiuni în Balcani, exclusiv sub influența tîrkă, mai veche sau mai nouă, inexistentă însă, pe acest teritoriu, în hidronimia tracă, greacă (excepție *Thermopylai*), romană și slavă<sup>115</sup>.

d) (nr. 45.) Spre nord de Căpușu Mic, la circa 2600 m în linie dreaptă, în hotarul învecinat cu al comunei Macău, deasupra Văii Inucului (Cserajji-patak), se înalță o serie de cueste formate dintr-un grup de straturi marine eocene, aplecate spre nord, deci, cu abruptul spre sud, cu pante mai line spre nord, cu un șir de înălțimi așezate în direcția nord-vest — sud-est<sup>116</sup>, iar între punctele Comendă (740 m) și La piatră (Nádiktető, 692 m) se ridică înălțimea Ciomorvara (Cso-morvára=Cetatea lui Ciomor<sup>117</sup>), care nu a dat urme arheologice.

e) Tot fără rezultat a fost periegeza în hotarul Șanț din Dumbrava<sup>118</sup>.

f) În 1946 în hotarul „Sub Cînepiște” (Kenderáj) de la Căpușu Mare (com. Căpușu), cu ocazia săpării gropilor de lutărie, au apărut vestigii arheologice, dintre care numitul L. Ady, a prezentat la fosta Universitate „Bolyai” din Cluj un vas cenușiu închis, lucrat cu roata, cu pietricele în compoziția pasteii și mai multe virfuri de săgeți din fier, cu trei muchii. Autorul acestor rînduri a cercetat punctul amintit în 1947. Pe baza acestei periegeze au început săpăturile mai tîrziu la cimitirul prefeudal<sup>119</sup>.

#### 46. BEDECIU — CETATE

După o fișă aflată la fosta secție de învățămînt și cultură a Sfatului Popular Regional Cluj, întocmită în 1953 cu ocazia inventarierii monumentelor istorice și arheologice, la circa trei km est de satul Bedeciu (com. Dretea), la confluența văii laterale Valea Satului Bedeciu, ce curge dinspre Dîngău Mic, cu Pîriul Căpușului, se află o cetate.

Coama de deal dintre Pîriul Căpuș și Valea Cetății se îngustează în ultima sa parte, ajungînd cu totul ascuțită. Șisturile cristaline, prezentînd o dispunere asemănătoare stratificării, formează pereți abrupti, formațiuni similare unor ziduri acoperite de mușchi și tufișuri. Aceste formațiuni sătenii le numesc cetate. Nici unul dintre pădurarii de acolo nu știau să se fi găsit vreodată aici urme de cultură materială. Dar cu ocazia unei periegeze ulterioare, făcută cu tov. Gh. Cosma, învățător din Gilău, originar din satul Bedeciu, am constatat, într-adevăr existența

<sup>115</sup> Informație verbală I. I. Russu. Cf. și W. Beschewliew, în *Izvestija Institut*, vol. XIX, 1955, p. 279—303; precum și Vilh. Thomsen, *Inscriptions de l'Orkhon*, în ser. *Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*, vol. V, Helsingfors, 1896, p. 137, 6. În lucrarea lui I. Iordan, din nefericire, nu-am găsit analogii referitoare la această problemă [cf. p. 20 (Cazanele), p. 21 (Cheia), p. 131 (Strîmbul)] etc.

<sup>116</sup> Cf. Al. Savu, *Platforma Someșană. Studiu geomorfologic*, Cluj, 1963; teză de doctorat în formă de manuscris păstrată în Biblioteca Facultății de biologie-geografie, secț. geografie fizică a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj.

<sup>117</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 175, 178, nr. 101; vezi și I. Ferenczi, în *Studia*, ser. Historia, fasc. 2, 1962, p. 35, nr. 7.

<sup>118</sup> Informația am luat-o din publicația lui A. T. Szabó, *KHn*, p. 160, 161, nr. 93.

<sup>119</sup> Cf. K. Horedt, în *SCIV*, II, 1951, p. 195; III, 1952, p. 312—317.



Fig. 3. — În stînga fotografiei, resturile zidului de piatră legat cu mortar, construit perpendicular pe coama stîlcoasă a dealului, demolat în bună parte de niște căutători de comori (în dreapta fotografiei, Gh. Cosma, învățător la Școala generală din Gilău).

unui zid de piatră legat cu mortar, construit perpendicular pe coama stîlcoasă a dealului, demolat în bună parte de niște căutători de comori. (Pe ultima porțiune a crestei stîlcoase alungite spre nord-est se pot vedea gropi adînci, dintre care unele, fără îndoială, provin tot de la căutători de comori). Pe cuprinsul cetății se află însă foarte puține vestigii arheologice. Deși grupul stîlcos se desprinde printr-o șa adîncă de restul ramificației dealului, fiind, deci, foarte ușor de apărat, totuși, chiar și ca punct natural de refugiu, nu putea adăposti mai mult de cîteva zeci de oameni. Epoca căreia îi aparține nu o putem preciza din cauza materialului sărăcăcios și cu totul neconcludent. Avem impresia totuși că o putem atribui mai degrabă epocii feudale fără ca să-i putem bănuși mai exact originea și destinația.

#### 47. MĂNĂSTIRENI — GLÎMEIA

Spre sud-est de Mănăstireni se află înălțimea Glîmeia (Várhegy=Dealul Cetății, 919 m) care, în ciuda numelui ei, nu a dat nici un fel de urme arheologice. Aici se ridică un deal de forma unui trunchi de con, format din calcar numulitic. Judecînd după terasele bine delimitate și cu pante abrupte pe laturile lui, cercetătorul s-ar aștepta la o serioasă așezare fortificată. Pe latura estică a dealului, nu departe de platoul din vîrf, ia naștere un izvor carstic, bogat în apă. Pe platoul care



cade spre nord nu se află nici o urmă de fortificație și nici alte vestigii materiale. Chiar și după mărturia bătrânilor din comună, aici nu au apărut nici odată cloburi ori pietre cioplite. Cu toate acestea, Fr. Pesty amintește „cărămizi pe care le scoate într-una plugul”<sup>120</sup>, dar noi așa ceva nu am văzut. Acest filolog (culegător de toponime din a doua jumătate a secolului trecut) neumblînd însă pe teren, se bazează numai pe spusele — evident exagerate — ale localnicilor...

#### 48. MĂNĂSTIRENI — „CĂPILNA“

Spre nord-est de Mănăstireni, imediat spre sud de intrarea superioară în micul, dar pitorescul defileu stîncos tăiat în șisturile cristaline de pe marginea nordică a masivului Gilăului, se află o înălțime, în formă de terasă, numită „Căpilna” (Kápolna)<sup>121</sup>. Din trei părți o înconjoară văi mai adînci cu pantele stîncoase, abrupte. Deoarece sătenii au cărat pietre cioplite de pe vârful înălțimii, iar în peretele de sud al turnului bisericii reformate din comună, clădită în stil romanic, este zidit un monument funerar roman, cu lei, de proveniență necunoscută<sup>122</sup>, am cercetat-o și noi. Pe marginea vestică a micului platou apar mormane de ruine, azi complet acoperite de iarbă. Mai spre sud, înspre șaua micului promontoriu, se află un grup de pietre funerare medievale (din secolele XVI—XVII?) cu inscripții ilizibile. După tradiția locală, aici a existat mănăstirea (fortificată?) care era ctitoria familiei Gyerőfi și lîngă care cu timpul s-a dezvoltat comuna. După dispunerea ruinelor, se poate constata că aici a existat cîndva o clădire patrulateră, cu împărțire triplă. Dimensiunile zidului exterior: 22×10 m. Între mormanul de ruine și nivelul interior se observă încă și astăzi o denivelare de 1—1,30 m. „Coama” mormanului patrulater de ruine nu are o înălțime constantă. În colțul de nord-vest al ruinelor se observă urmele unei zidării (?) inelare, avînd diametrul (măsurat la partea superioară), de 1,30 m. Judecînd după dimensiuni, putea fi un foarte mic turn circular, dar și o groapă a căutătorilor de comori mai regulat săpată. Momentan aceasta nu se poate determina mai precis. Pe latura vestică urca pe deal un drum îngust, avînd bordura exterioară marcată de bucăți de stîncă. Aceasta se distinge încă bine și astăzi.

În pămîntul cultivat, lîngă ruină, am descoperit în număr destul de mare fragmente ceramice lucrate cu roata, de culoare cenușie-închisă, fine. Pot fi considerate medievale.

La vest de Mănăstireni, nemijlocit la sud-est de punctul cel mai înalt (822 m) al drumului ce duce de la Mănăstireni la Văleni, se află conul ascuțit, neconținînd urme arheologice, al „Dîmbului Furcilor”.

<sup>120</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 88, 90. În literatura de specialitate nu se cunoaște (cf. M. Roska, *ErdRep*, p. 151, nr. 34). I. Marțian la Minăsturul Românesc (com. Mănăstireni) caută o cetate dacică (vezi, *Urme*, p. 22) care, fără îndoială, este „identică” cu cea neexistentă — de pe Gîlmeia ~ Várhegy (919 m) de la Mănăstireni. Vezi mai jos. Pentru originea toponimului românesc, vezi: I. Iordan, *op.cit.*, p. 36.

<sup>121</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 89. În privința acestor vestigii arheologice din epoca feudală, cf. I. Ferenczi, în *Studia*, ser. Historia, fasc. 2, 1962, p. 34, nr. 3.

<sup>122</sup> K. Torma, în *ÉTTK*, IX, 2, p. 31.

## 49. STANA — „CETATEA ÎNALTĂ“

Nemijlocit spre sud de satul Stana (com. Sfâraș, jud. Sălaj), pe partea vestică a unei cline de deal aplecăță spre sud, la 250—300 m distanță de ultimele case ale satului, pe arături, se găsesc relativ numeroase fragmente ceramice și bucăți de chirpici, masate pe o suprafață elipsoidală de circa 40—50×100 m<sup>121</sup>. Acest punct este mai jos cu câțiva metri de propriu-zisa „Cetate Înaltă“ (Fellegrvár), pe care nu se pot observa nici un fel de vestigii arheologice.

Marginea vestică și sud-vestică a suprafeței acoperite cu cioburi și chirpici este delimitată de viituri mai adânci, care, lărgindu-se apreciabil, au format rîpe abrupte. La capătul viiturii este și un izvor. Așezarea se află într-o groapă puțin adîncă, largă, ferită de vînturi, privind înspre sud. Urme de întăritură (val, șanț) nu se observă pe nici o latură, stațiunea fiind ușor atacabilă dinspre nord și sud. Denumirea de „Cetate Înaltă“ (Fellegrvár), sătenii chestionați n-au putut-o explica în chip satisfăcător.

Produsele ceramice se pot împărți în trei grupe: a) fragmente din epoca bronzului (?), atipice, imposibil de atribuit precis vreunei culturi; b) cioburi hallstattiene finale („scitice”), cenușii închise, cu butoni proeminenți, mult asemănătoare celor de la Dezmir<sup>124</sup> și Morești<sup>125</sup>; c) fragmente ceramice asemănătoare cu materialul dacic timpuriu (secolele III—II î.e.n.) de la Morești<sup>126</sup>. Așezarea putuse fi, deci, îndelung locuită. Săparea ei ar putea aduce dovezi pentru legăturile dintre faza hallstattiană finală și cea Latène incipientă, pentru formarea culturii materiale dacice.

Tot la Stana am cercetat locul „Între șanț“ (Säne közt), negăsind însă nimic însemnat din punct de vedere arheologic<sup>127</sup>.

## 50. JEBUCU — „DOSUL DEALULUI CETĂȚII“

De pe teritoriul Jebucului (Zsobok, com. Sfâraș, jud. Sălaj) sint cunoscute urme romane aparținînd unei așezări civile<sup>128</sup>. În legătură cu materialul toponomastic al

<sup>121</sup> Așezarea în literatura de specialitate nu este cunoscută (cf. M. Roska, *ErdRep*, p. 278, nr. 260; *Rep*, ms.). Toponimul vezi la A. T. Szabó, *KHn*, p. 309, 310, nr. 102.

<sup>124</sup> Materialul cimitirului de la Dezmir, aparținînd epocii hallstattiene finale-Latène incipiente, este publicat de către I. H. Crișan, în *ActaMN*, I, 1964, p. 91—100. Săpăturile au fost executate de S. Ferenczi și I. Kovács în 1938. Cu ocazia lucrărilor de nivelare din 1953, s-au desenat în balastrul gălbui gropile a încă 13—14 morminte, marcate printr-o nuanță cafenie. Material în *MuzIstTrans*, nr. inv. IN 2446—2550. Vezi și I. Ferenczi, în *Studia*, ser. *Historia*, fasc. 2, 1962, p. 46, nr. 23.

<sup>125—126</sup> Informație verbală K. Horedt. Deși presupunerea pare cam îndrăzneță, ne putem întreba dacă au cumva cele trei inele de buclă din aur apărute în această localitate provin de pe teritoriul așezării preistorice? Cf. M. Roska, *ErdRep*, p. 278, nr. 260. În legătură cu datarea buclelor de păr, vezi, bunăoară: V. G. Childe, în *MAGW*, 63, 1933, p. 217 și urm.; N. Åberg, *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie*, vol. IV, Stockholm, 1934, p. 18 și urm.; K. Bittel, în *Marburger Studien*, 1938, p. 18; P. Reinecke, în *WPZ*, 29, 1942, p. 103. Pentru Transilvania, vezi, între altele: H. Schmidt, în *ZfEthn*, XXXVI, 1904 p. 615—624; D. Popescu, *L'or préhistorique en Transylvanie* (extr.), Bucurest, p. 13—18; K. Horedt, în *AISC*, V, 1944—1948, p. 304, 305, fig. 1, nr. 2, 306—307; A. Mozsolics, în *ActaArchBp*, IX, 1958, p. 253—263. Autoarea nu cunoaște buclele de la Stana. Vezi, în schimb: D. Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 200—205; D. și V. Popescu, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 865, 876, fig. 3, precum și Al. Vulpe, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 273—274, fig. 6, etc.

<sup>127</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 69—70, nr. 92; p. 326, 327, nr. 77.

<sup>128</sup> K. Torma, în *AEM*, III, 1879, p. 91, nr. 11; idem, în *ÉTTK*, IX, 2, p. 27—28.

localității, apare numirea de „Dosul Dealului Cetății” (Várhegyoldal)<sup>129</sup>. După o conscripție din 1864, „Dosul Dealului Cetății” este un deal înalt, izolat, cu un vîrf în formă de platou, pe care actualmente nu se vede nici o urmă a cetății. Pe platoul care se înclină lin spre nord-vest nici noi nu am aflat nimic. Denumirea de „cetate” se datorează, foarte probabil, stîncilor de alabastru dinspre sat, care pe alocuri dau impresia că fac parte dintr-un zid. Aici, deci, nu putem căuta o fortificație romană.

Vestigii arheologice nu am aflat nici pe „Dîmbul cu bani” (Pénzesdomb)<sup>130</sup>, nici pe „Culmea cu șase case” (Hatháztető), despre care conscripția din 1864 spune: „După tradiție, satul a fost prima dată aici și se compunea din șase case”<sup>131</sup>.

## 51—52. IZVORUL CRIȘULUI—ȘAULA—STANA — VÎRFUL RISIGULUI—„VIZUINA VULPII”

De pe impozantul Vîrf al Risigului (747 m)<sup>132</sup>, cuprins între satele Jebucu, Șaula, Izvorul Crișului și Nadășu, cu spete late, cuprinzătoare, ramificate în toate părțile, dar mai ales spre Depresiunea Huedinului și spre ieșirea apuseană a acesteia, deci, spre intrarea în defileul Crișului (Repede), se deschide o largă vizibilitate pînă aproape de Bologa și porțiunea sud-vestică a Meseșului, pînă la șirul de castre dintre Almaș și Agrij, dar urme arheologice nu sînt deloc. Stratul de humus, suprapus unei mase calcaroase, dure, este foarte subțire, abia de 5—10 cm. Vestigii nu se află nici pe „Vizuina Vulpilor” (Ravaszkik, 728 m), ridicată dinspre nord deasupra Izvorului Crișului, formînd ramificația estică a Vîrfului Risigului. Urme arheologice nu se află nici pe coama de deal, cînd mai înaltă, cînd mai scundă, de la est de dealul „Vizuina Vulpilor” și de la sud-vest de satul Leghea (com. Agiheșu, jud. Cluj), dintre șoseaua Cluj—Oradea și Păniceni (com. Dumbrava, jud. Cluj), coamă ce se ramifică de la trecătoarea drumului național spre vest.

## 53. IZVORUL CRIȘULUI — ORDOMANIOȘ

Sub Vîrful Risigului, la nord de comuna Izvorul Crișului există un izvor bogat în apă, iar în apropiere, pe o rămășiță de terasă (?) a malului drept al unui mic pîrîiaș ce curge spre satul Stana, se întinde partea de hotar numită Ordomanioș (Ordományos), unde se află cărămizi, țigle și alte urme romane. Acestea le-a observat și J. Tulogdy, care a cules de aici și o monedă romană<sup>133</sup>. Pe baza urmelor, ne putem gîndi la un grup mai mic de case (*villa*?) sau, eventual, la o modestă așezare (stație de poștă?) la punctul de trecere din valea Nadășului în cea

<sup>129</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 324, 327, 328, nr. 167.

<sup>130</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 327, 328, nr. 128.

<sup>131</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 325, 327, nr. 17.

<sup>132</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 69—70, nr. 92; p. 326, 327, nr. 77; idem, în *ErdM*, I, 3—4, 1945, p. 269—270; idem, *Anyanyelvünk életéből*, (București), 1970, p. 438—439.

<sup>133</sup> Informație verbală prof. J. Tulogdy. Prin gentilețea profesorului de liceu I. Balázs, originar din Izvorul Crișului, în toamna anului 1961 am putut determina o monedă imperială romană, din secolul al III-lea e.n., găsită tot la Ordomanioș în primăvara aceluiași an: 238—244, Gordian III, Av. IMP. CAES. M. ANTONINVS. GORDIANVS. AVG, cu bustul cu coroană de raze spre dr.; Rev. VIRTVS AVG, Marte spre st. ținînd o creangă cu măslini și cu hastă, la picioare, spre st. un scut. Coh. V, p. 65/383.

a Crișului. Nu s-au putut însă identifica urmele unui castru roman ori măcar ale unei fortificații mai mici. Considerăm urmele romane de aici ca o nouă dovadă a drumului roman din valca Nadășului. Pe baza cercetărilor pe teren, avem tot mai mult impresia că porțiunea de drum dintre Căpușu Mic și Izvorul Crișului (făcând parte din marele drum *Napoca—Bologa*) nu a existat în forma presupusă de K. Torma, formă corespunzând aproximativ traseului șoselei actuale Cluj—Oradea. Acest drum (este vorba de drumul roman) trecea mult mai degrabă pe valea Nadășului (ramura sudică) și apoi pe cea a Crișului. (Mai nou, fără cercetări pe teren, M. Rusu s-a pronunțat tot pentru traseul imaginat de Torma<sup>134</sup>.)

Ordomanioș nu este important numai din cauza vestigiilor romane. Aici a existat și un sâțuc medieval de mult dispărut. Pe baza datelor documentare, D. Csánki<sup>135</sup> căutase acest sat în vecinătatea Izvorului Crișului și Șăulei, spre est de Huedin (nume vechi documentare: 1391: *Ordumanus*; 1455: *Ordomanus* etc.). Cercetările toponomastice ale lui A. T. Szabó au adus lucrurile mai aproape de realitate. El a descoperit numele vechiului sat într-o numire de hotar din cuprinsul teritoriului comunei Izvorul Crișului<sup>136</sup>. Satul medieval Ordomanioș a fost, fără doar și poate, aici. Aceasta o adevăresc și urmele feudale ce apar acolo: cioburi medievale sporadice, obiecte de fier etc.

#### 54. NEARȘOVA — „DEALUL CETĂȚII DE PĂMÎNT”

În literatura arheologică nu se cunosc nici un fel de urme de pe cuprinsul Nearșovei (com. Izvorul Crișului, jud. Cluj). Numai M. Roska<sup>137</sup> amintește toponimul „Cetatea de pământ” (*Földvár*), pe baza informației lui J. Jankó, ca loc de cercetat. Dintre numeroasele toponime suspecte din hotarul satului, noi am cercetat deocamdată „Dealul Cetății de pământ”, unde presupuneam o întăritură, prețum și „Dealul Straja”.

„Dealul Cetății de pământ” este numele unui platou, aflat la circa un km est de Nearșova, spre sud de drumul de care ce duce spre Izvorul Crișului. Locul este folosit pentru scopuri agricole. În curba drumului de care, nemijlocit sub teritoriul „Cetății de pământ”, ia naștere un izvor bogat în ape. În arătură am cules cioburi foarte sporadice, cu pastă primitivă, atipice, „preistorice”. Pe baza acestora, aici socotim că a existat o așezare din epoca societății primitive. Elemente de fortificație nu am aflat nici aici, nici în împrejurimi. După tradiția populară însă, aici a existat „odinioară un sat și aici trebuie să fie îngropate comorile lui Darius”<sup>138</sup>.

<sup>134</sup> În *Materiale*, II, 1956, p. 688.

<sup>135</sup> *Magyarországi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. V, Budapest, 1913, p. 390. M. Roska nu știe despre ea (cf. *Erd Rep.*, p. 140—141).

<sup>136</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 128, nota 3, p. 69, nr. 100; cf. și idem, *Anyanyelvünk életéből*, p. 462—463. Toponimul ar însemna, după explicația dată, cu toate rezervele, de A. T. Szabó, „tăietură”. Constatările noastre de natură arheologică, făcute la fața locului, fac mai probabilă etimologia propusă, fiind vorba, într-adevăr de defrișarea pădurii pe un oarecare teritoriu, lucrare fără care n-ar fi putut lua ființă micul sat (dispărut de mult). Un caz similar se cunoaște în Secuime, și anume: Tăietura (ung. *Vágás*) așezare existentă și astăzi (com. Mugeni, jud. Harghita), la nord de satul Dobeni, amplasată foarte asemănător, pe versantul sudic, împădurit, al Muntelui Rez (932 m).

<sup>137</sup> *ErdRep.*, p. 206, nr. 13.

<sup>138</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 127, 128, nr. 146.

## 55. NEARȘOVA — „DEALUL STRAJA“

„Dealul Straja“ (Örhegy)<sup>139</sup> este o terasă inferioară aflată la punctul de confluență al „pîrîului Nearșovei“ (Nyárszaji-patak), care trece în hotarul comunei Izvorul Crișului, cu „Valea Hotarului Nou“ (Űjhatár-patak), nemijlocit spre vest de această confluență, la circa 0,5 km distanță spre sud-est de „Dealul Cetății de pămînt“. Pe suprafață plană se observă extrem de sporadice cioburi atipice, „preistorice“, cu pastă grosieră. Pe acest loc nu sînt elemente de fortificație. De așa ceva nici nu prea era nevoie, date fiind pantele naturale, abrupte spre albia actuală a pîrîului, ale terasei.

## 56. DOMOȘU — VÎRFUL TURDANULUI

Vîrful Turdanului (Tordalma, 716 m)<sup>140</sup>, cu înălțimea relativă de 50—60 m, se ridică cu doi km spre sud de Domoșu (com. Sîncraiu, jud. Cluj), și spre vest-sud-vest de Horlacea. Pantele conului calcaros, conținînd fosile de *nummulinae* și de *pecten*, sînt pline de gropi ale căutătorilor de comori. În pereții gropilor apare peste tot roca de bază. Aceasta este acoperită de un strat de humus, gros de 10—12 cm, cenușiu-deschis și calcaros în partea inferioară, la partea superioară aproape negru. Aici nu sînt vestigii arheologice. Conul dealului este trunchiat, aplecat spre nord conform înclinației naturale a straturilor. Platoul este de formă elipsoidală. Dimensiunile aproximative: 12×33 m. Pe platou se vede (1947) o groapă a căutătorilor de comori de forma a două cercuri secante. În malul abrupt, sudic, al gropii se observă un strat de cultură, gros de circa 15 cm, de culoarea liliachie-închisă, fără pietre, bogat în fragmente ceramice și bucăți de chirpici. Bucățile de chirpici sînt mult mai numeroase în partea superioară a stratului de cultură. Privind toți pereții gropii, stratul de cultură dă o fișie vălurită; foarte probabil se alipește nivelului de odinioară. Grosimea lui nu este constantă, ci variază între 18 și 7 cm. Vîrful, deci, pare că nu a putut fi multă vreme locuit.

Cioburile găsite pe fundul gropii și cele scoase din stratul de cultură sînt toate neornamentate și, în general, atipice. Sînt de două feluri: a) mai subțiri, cu slip pe pereți, bine arse, de culoare cărămidie, unele cu un strat brun-negricios la exterior; b) mai groase, de proastă calitate. Ele pot fi eventual, de la sfîrșitul neoliticului (?), din perioada timpurie a bronzului sau, mai degrabă, din prima vîrstă a fierului. Numai unele sondaje pot elucida cultura, respectiv epoca căreia îi aparțin. Pe baza chirpiciului ne putem gîndi la cîteva colibe cu pereții lipiți cu lut. Cuprinsul așezării s-ar putea verifica printr-o secționare longitudinală a platoului. Ocuparea lui se poate datora excelentelor posibilități defensive pe care le oferea<sup>141</sup>. După cercetarea pe teren, lipsesc urme de fortificație de orice natură, precum lipsește de pe platou și apa. Aici nu a apărut nicio urmă romană.

<sup>139</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 127, 128, nr. 89.

<sup>140</sup> Asupra acestei așezări, necunoscută în literatura de specialitate, ne-a atras atenția K. Kós iun. Cf. și A. T. Szabó, *KHn*, p. 47, 49, nr. 11.

<sup>141</sup> Ca formațiune geomorfologică, Vîrful Turdanului seamănă, de altfel, foarte mult cu Vîrful Gîlmei de la Călatea, de unde se cunoaște, în schimb, o așezare neolitică de tip Tisa. Cf. I. Ferenczi, în *Studia*, ser. Historia, fasc. 2, 1962, p. 31—32; D. Radu, N. Moiş, în *ActaMN*, VI, 1967, p. 435, precum și pp. 465—475 infra.

## 57. BICALATU — „CETATEA LUPILOR“

„Cetatea Lupilor“ (Farkasvár)<sup>142</sup>, necunoscută în literatura de specialitate, se află la hotarul dintre Tetișu (com. Fildu, jud. Sălaj) și Bicălatu (orașul Huedin, jud. Cluj), administrativ aparținând satului din urmă. Este la nord-vest de Bicălatu, la circa 1800 m distanță, pe un con de deal izolat. Înălțimea scundă, constituită din straturi terțiare vechi, se ridică deasupra împrejurimilor, legându-se numai înspre nord printr-o șa puțin mai joasă decît platoul, de „Dealul Straja“ (Órhegy) ce se află mai spre nord<sup>143</sup>. (Pe suprafața acestuia din urmă nu se află nici o urmă arheologică.)

Pe pantele înălțimii se găsesc cioburi relativ numeroase. Vîrfurile sunt destul de plat, pîrînd terasat. Are o formă evasi-clipsoidală de 75×25—27 m. Ruina de pe el ocupă centrul platoului, avînd dimensiunile aproximative de 3×12 m. Are un plan oval, spre nord cu o parte mai ascuțită. Ruinele, peste care a crescut iarba, se află la mijlocul vîrfului, zidite fiind din piatră și cărămidă amestecate, unite prin mortar. „Valul“ ruinei zidului are o înălțime medie de 1—1,20 m, dar sînt și porțiuni unde atinge 2 m. Suprafața interioară a clădirii este mai joasă, dînd impresia de groapă față de coroana ruinelor. În interior se văd mai multe gropi ale căutătorilor de comori, ba într-un loc aceștia au săpat și în zidul tare, legat cu mortar.

Printre materialele de construcție amintim: a) cărămizi subțiri (nici una, din nefericire, nu am aflat-o întreagă), cu pietricele mai mari de cuarț și urme de pleavă în compoziție; b) pietre de conglomerat fin, care nu se află în apropiere; c) bucăți de rocă vulcanică (dacit), aduse de undeva mai de departe; d) alabastru și calcar extras de pe loc. Chiar dacă vîrsta clădirii — în lipsa materialelor ceramice — nu se poate stabili, totuși trebuie să menționăm că nu a putut fi o construcție simplă, dat fiind materialul litic mai bun folosit în ea. Categoric nu o putem considera romană, forma și compoziția cărămizilor nefiind caracteristică acestei epoci, ci, mult mai probabil, feudală.

Cioburile găsite pe pantele colinei, aparținînd epocii societății primitive, sînt lucrate cu mîna și atipice. Deoarece este exclusă contemporaneitatea dintre ruine și cioburi, trebuie să conchidem că fragmentele ceramice aflate de noi se găseau în poziție secundară (ele neapărînd pe platou, unde stratul vegetal este neîntre-rup). Considerăm deci platoul ca fiind locuit cel puțin în două perioade.

## 58—61. VĂLENI — problema „fortificațiilor romane“.

Unii cercetători au căutat fortificații romane în hotarul satului Văleni (Magyar-*valkó*, com. Călata, jud. Cluj), mai mult sau mai puțin îndreptățiți de formațiunile naturale și toponimia locului. Pe baza acestora, putem pomeni pe scurt următoarele:

a) (nr. 58.) După raportul de săpături din 1906 al lui Á. Buday<sup>144</sup>, „... în hotarul „Dîmbul rotund“ (Kerekdomb) unii... plasează, chiar dacă nu fără nici un motiv,

<sup>142</sup> Cf. A. T. Szabó, *KHn*, p. 64, nr. 62; p. 72, nr. 103, 104.

<sup>143</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 64, nr. 63.

<sup>144</sup> În *ErdMúszÉvk*, 1906, (Cluj), 1907, p. 65. Vezi, de asemenea, A. T. Szabó, *KHn*, p. 117, 119.

dar în orice caz fără suficientă bază, un castru roman... Săpăturile noastre de cercetare nu au confirmat această presupunere, deoarece descoperirile apărute acolo, pot da, cel mult, de la începutul secolului al XIX-lea, astfel continuarea *limesului* dacic... trebuie s-o căutăm în altă parte..."

b) (nr. 59.) După textul lui Fr. Pesty<sup>145</sup>, „Mălătăul Mare“ (Nagymalató, 867 m). este un deal înalt nemijlocit la sud-est de sat, cu trei vîrfuri, de pe care se vede hotarul a 12 sate... Pe vîrfurile acestui deal, precum și pe latura lui folosită drept carieră de piatră, Buday a cules cioburi „preistorice“. După nota personală a lui Buday, din inventarul Muzeului de istorie al Transilvaniei „locul este mic și neobișnuit de sus pentru o așezare“. Pe baza acestora, ne putem aștepta, în primul rînd, la o așezare de tip Coțofeni<sup>146</sup>, iar cioburile aflate de noi aparțin intra-devăr acestei culturi. Așezarea este apărută de la natură, fără elemente de fortificație ridicate de mîna omenească.

c) (nr. 60.) Deasupra satului, spre sud-est de el, cu ceva mai la apus de caracteristicul vîrf al „Mălătăului Mare“ se ridică deasemenea un vîrf interesant, „Vîrfurile Șoimilor“ (Solymos, recte Sujom megett, Sulymos, 874 m)<sup>146a</sup>, pe care însă nu sînt urme arheologice, deși, datorită accesului dificil de pe toate laturile, ar fi fost un loc foarte prielnic pentru întemeierea unei fortificații sau cetăți mai mici.

d) (nr. 61.) Destul de departe de sat, chiar în valea Călatei, aproximativ la jumătatea drumului dintre Călata și Călățele, în hotarul Oarța (Vársza, Várca = cetatea) de pe dreapta pîriului, se văd urmele unei foste așezări, „...pe care poporul, în mod greșit, o crede din epoca romană, deși aici a fost doar o localitate distrusă de războaiele curuțe din 1705...“, zice K. Torma<sup>147</sup>, lucru verificat și de perieghiza noastră. Torma se înșală numai în privința datei distrugerii satului feudal. După o însemnare din 1605 (!) „un mușchetar neamț, dornic de bravură, om al împăratului (Basta), aducînd oaste mare de rați și de nemți împotriva Oarței ... făcură mare pustiire în acest loc, intratîta că nu rămase piatră pe piatră și om viu nu fu lăsat“<sup>148</sup>.

## 62. CIULENI — CETĂȚEL

Spre răsărit de partea de sus, cea sudică a satului Ciuleni (com. Călata, jud. Cluj), se ridică cu o înălțime relativă de 40—60 m, dealul Cetățel (806 m) de origine și formațiune geologică, respectiv geomorfologică<sup>149</sup> aproape identică

<sup>145</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 115.

<sup>146</sup> În prezent în Muzeul Transilvaniei, nr. inv. I. 6383—6390; cf. de asemenea, *op.cit.*, p. 64, precum și I. Ferenczi, în *Studia*, ser. Historia, fasc. 2, 1962, p. 32, nr. 2 a—b. În legătură cu acest tip de așezări, vezi D. Berciu, I. Berciu, în *Apulum*, II, 1943—1945, p. 22—26, 28—29, 43—44, 45, 46, 53; III, 1947—1948, p. 35; D. Berciu, în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 59—62. În privința toponimului, cf. A. T. Szabó, *KHn*, p. 115, 119; în ceea ce privește formațiunile geologice, vezi I. Mihăltz, în *A Szegedi ... Tudománygyűjtemény Tudományos Közleményei, Természettudományi Értekezések*, vol. II, fasc. 2, p. 31, sublinierea ne aparține. Cf. și I. Ferenczi, în *Studia*, ser. Historia, fasc. 2, 1962, p. 32, nr. 32.

<sup>146a</sup> Pentru înțelesul mai corect al toponimului, vezi A. T. Szabó, *KHn*, p. 106, 115, 119; idem, *Anyanyelvünk életéből*, p. 440—443. Original, numele însemna „vîrfurile cu cornici, cu ciulire, cu castană de baltă“ (lat. *'Trafa natans'*, ung. *sulyom*).

<sup>147</sup> În *ÉTTK*, IX, 2, p. 31, sublinierea ne aparține.

<sup>148</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 114; idem, în *ErdM*, I, 1—2, 1945, p. 118—119; idem, *Anyanyelvünk életéből*, p. 430. Varianta maghiară a numelui, de altfel, este compusă din două elemente, din două nume comune: *vár*, 'arx, castrum, cetate' + *aszó* 'vale seacă, viitură'.

<sup>149</sup> Cf. L. Sawicki, în *Földközl*, XXXVIII, 1910, p. 329, pl. XX, nr. 5; idem, în *Bulletin International de l'Académie des Sciences de Cracovie*, Cracovie, 1912, p. 117; Șt. Mateescu, în *AIGR*, XI, 1925—1926, p. 38.

cu Glimeia de la Mănăstireni. Este și mai ușor de apărat decât Glimeia. Pantele platoului cu un contur (în sens orizontal) evasi-circular ( $450 \times 400$  m), înclinat spre nord, sînt foarte abrupte; el se leagă, printr-o șa îngustă, joasă, numai de masivul culmilor sedimentare dinspre nord. Chiar și această șa prezintă o pronunțată concavitate sub nivelul platoului, din pricina fenomenelor de denudațiune provocate de viiturile cu puternică recesiune ale apelor Călatei și Pîrîului Bute-nilor, de ambele părți.

Pe virful platoului, în arăturile foarte pietroase (1947), nu se află nici urme de zidărie, nici alte vestigii de cultură materială. După cele spuse de sătenii ce lucrau la cîmp, aici nu s-a aflat niciodată nimic, deși I. Marțian, foarte probabil iarăși numai pe baza toponimului, dealtminteri greșit semnalat pe harta veche austriacă („Cetăți“), plasează în acest loc o „cetate dacică”<sup>150</sup>.

Putem deci conchide că nici pe Glimeia de la Mănăstireni, nici pe Cetățelul de la Ciuleni nu există nu numai urme de fortificație, dar nici măcar cea mai slabă urmă de așezare, deși condițiile naturale ar fi fost propice pentru așa ceva. Ele vor fi fost folosite drept „cetăți de refugiu” numai în caz de mare primejdie (năvălirile mongole, incursiuni turcești și nemțești), de unde li se trage, probabil, și numirea.

### 63. BUTENI—MĂRGĂU — ȚIGLEUL

Spre vest de trecătoarea drumului de la Buteni (com. Călata) la Mărgău, se află înălțimea Țigleul (843 m), suspectă prin nume. Cercetarea ei nu a dat nici un rezultat. (Pentru explicarea toponimului, cf. I. Iordan, *op. cit.*, p. 41).

### 64. CULMEA SĂCUIEULUI

După cum se știe, la nord-vest granița provinciei Dacia se întindea pe Culmea Meseșului. Hotarul roman avea aproximativ direcția nord-est — sud-vest, fiind relativ drept; numai la Ciucea, spre bazinul hidrografic, al Agrijului, adică de la punctul culminant al coamei Meseșului (Măgura Priei sau Magaș, 990 m) nemijlocit spre sud, se frîngea spre miazăzi. După o scurtă porțiune spre sud, de la Dealul Grebenului (979 m), mai precis de la Dealul Cornii (906 m), se întorcea iarăși în direcția sud-vest<sup>151</sup>. De aici cobora spre capătul răsăritean al gării C.F.R. de la Poieni. Față de această ultimă porțiune fortificată, astăzi cunoscută, a graniței (nemaivorbind momentan de turnurile romane existente pe Măgura Sebeșului și Măgura Bologii), castrul de la Bologa cade mai spre răsărit, spre interiorul provinciei. Deoarece continuarea spre sud a hotarului roman și eventualele descoperiri de aici le putem căuta mai ales între aceste două localități din urmă, *limesul* spre sud și valea Crișului (Repede) sau de eventuala continuare spre nord trebuind să pornească de lângă gara C.F.R. Poieni ori eventual chiar de la castrul roman de la Bologa, a fost necesar întii să cercetăm

<sup>150</sup> *Urme*, p. 22.

<sup>151</sup> Cf. K. Torma, în *ÉTTK*, IX, 2, p. 54–61; Á. Buday, în *Dolg*, III, 1912, p. 107; C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 1933–1935, p. 255; A. Radnóti, în *ArchÉrt*, ser. III, V–VI, 1944–1945, p. 142–143; Șt. Ferenczi, în *Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 148; idem, în *ActaMN*, V, 1968, p. 80 (schiță-hartă).



formațiunile cristaline, apoi pe cele vulcanice, dintre Mărgău și Bologa, o culme schimbătoare, ridicată treptat spre sud, dintre Golubăț (1056 m), Chicera (1197 m), Bogdanul (1151 m), Horăița (1056), Dealul Dulului (947 m), Dealul Runcului (889 m) și versantul estic de la Bologa. Castrul de la Bologa se află la capătul acestei culmi — numită de noi (poate în mod arbitrar) a Săcuieului (în literatura de specialitate geologico-geografică acest șir de munți pitici, după cîte știm nu a fost studiat de loc) — la nivelul terasei medii de pe stînga Crișului și dreapta Sebeșului.

Pe toată culmea, lungă de aproximativ 16 km, nu am văzut urme arheologice. Resturi arheologice lipseau și pe Măgura (754 m) de la Morlaca (com. Poieni), în continuarea directă a Culmii Săcuieului, înconjurată din două părți de apa Călatei, iar pe a treia parte de apa Crișului (Repede), precum și pe resturile de terase medii de la capătul de jos al Măgurii.

## 65—66. ZAM—SÎNCRAIU — „CĂRĂMIDĂ“, „ȘANȚ“

La Zam<sup>152</sup> și Sincraiu, prin numele lor suspect, s-au impus două părți de hotar:

a) „Cărămidă“ (Tégla), toponimic în hotarul Zamului, spre sud de sat, înspre Călăta, pe marginea pîrului cu același nume, lingă podul de cale ferată pe linia Huedin—Călățele.

b) Al doilea toponimic: „Șanț“ (Sándzba, Gyarmati sánc), cade în hotarul comunei Sincraiu, spre nord-nord-vest de ea, la circa 1,5 km, în vecinătate cu hotarul de la Morlaca.

Nici unul din aceste locuri nu a dat vestigii arheologice. În primul loc a fost cîndva o cărămidărie, într-al doilea șanțuri pentru drenarea unei mlaștini. Cu acestea, totuși, nu a fost spus ultimul cuvînt. Rezultate frumoase s-ar putea, eventual, obține pe baza aerofotogramelor Depresiunii Huedinului.

## 67. HUEDIN — CETATEA DE PĂMÎNT DIN PRIMA VÎRSTĂ A FIERULUI DE PE BOLIC

În literatura de specialitate<sup>153</sup> se amintește toponimicul de „Cetatea de pămînt“ (Földvár) în hotarul Huedinului, fără vreo altă indicație. Punctul în chestiune cade spre nord-vest de oraș, în partea de hotar dinspre Fildul de Jos.

<sup>152</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 145, 146, nr. 73; pentru partea de hotar numit Șanț, vezi *KHn*, p. 58, 59, nr. 3. Menționăm că I. Marțian plasează la Zam — poate numai pe baza toponimului — o cetate (cf. *Urme*, p. 22). Toponimul Zam (inclusiv o serie de diferite variante ale lui) în paleoslavă înseamnă „întăritură de pămînt, cetate de pămînt“ (cf., bunăoară, I. Jordan, *op.cit.*, p. 536). Pentru problema noastră nicidecum nu este fără importanță că în vara anului 1964, cu prilejul unor lucrări agricole, lingă satul Zam, în partea de hotar numită „Vermeș“ au apărut fragmentele unei stele familiale din calcar coenetic I o c a l cu figurile defuncțiilor redată în întregime (fragmentele sînt în MuzIstTrans, nr. inv. IN 21460). Valoarea istorică a monumentului de la Zam este deosebită, deoarece descoperirea lui marchează o nouă localitate pe harta arheologică a acestei regiuni, lipsite, de altfel, de vestigii din epoca romană. Faptul că piastra funerară ca și celelalte urme romane au apărut la 0,35 m adîncime sub solul actual exclude posibilitatea ca să fi fost adusă aici din altă parte într-o epocă mai tîrzie. Vezi L. David, V. Pintea, în *ActaMN*, III, 1966, p. 459—463.

<sup>153</sup> Cf. M. Roska, *ErdRep*, p. 35, nr. 52. Vezi A. T. Szabó, *KHn*, p. 31, nr. 132, 144; I. Alexa, Șt. Ferenczi, N. Șteiu, în *ActaMN*, II, 1965, pp. 637—642.

Zona în cauză este foarte interesantă din punct de vedere geomorfologic<sup>154</sup>. Apele părții superioare ale Almașului sint strînse de piraiele Firza și Darogna. Spre nord de principala cumpănă a apelor (principalul interfluviu) dintre Almaș și Criș, interfluviu cu direcția est-vest, se ridică deasupra văilor amintite spete de dealuri rășchirate ca degetele de la mînă. Unul, dintre acestea, cu dimensiunile cele mai apreciable, este numit Bolic — mai nou Cetatea veche — (Bólik-tető = Culmea viziunei viezurelui), iar partea lui centrală, mai înălțată, „Cetatea de pămînt” (Földvár). Deși se ridică la o respectabilă înălțime față de văile amintite, din cauza stărilor geomorfologice caracteristice față de valea Crișului se prezintă ca un neînsemnat promontoriu, fiind accesibil în cîteva minute, iar atunci de pe culme se poate privi în interiorul cetății, cu un platou de aproximativ 13,5 hectare împrejmuit de valul de pămînt.

Pe suprafața „Cetății de pămînt” se poate observa o fortificație de mare întindere al cărei contur se adaptează terenului. Valul de pămînt este de înălțime variabilă, nici unde însă nu mai scund de doi m, iar pe partea de contact, sudică, cel mai ușor atacabilă, atinge și depășește chiar patru m. Așezarea întărită are un plan neregulat, amintind un romb cu colțurile rotunjite. Se împarte în două „terase”, diferența de nivel dintre acestea fiind de 15—20 m, ambele înconjurate de valul de pămînt. Spatele promontoriului din zonele de contact a fost întărit și el printr-un șanț de apărare de cel puțin doi m adîncime și patru-cinci m lățime, dînd astăzi impresia unui drum de care adîncit; ba dincolo de acesta parcă s-ar observa pe alocuri și un al doilea val, exterior. Cele două intrări sint plasate pe direcția axei spetei de deal, la nivelul începerii pantei estice. Valul de pămînt se încovoie în formă de pînten la deschiderea celor două „porți” (sudică și nordică), dînd apărătorilor de odinioară excelente posibilități de flancare. Lungimea „Cetății de Sus” este de 430—440 m, lățimea de aproape 200 m. Lățimea „Cetății de Jos” este de aproximativ 100—110 m, lungimea în jur de 390—400 m. Teritoriul „Cetății de Sus” este folosit mai nou ca loc de arat, oferind condiții excelente de săpătură. În arătura proaspătă se vede conturul a multor locuințe străvechi, de unde se poate culege un foarte bogat material ceramic.

Pentru datare, indicații dau cioburile de la suprafață, negre, cu slip metalic și canelate. Acestea datează așezarea fortificată în Hallstatt A și B. Alt material nu a apărut. Cetatea de pămînt de la Huedin—Bolic este, deci, contemporană cu perioada principală de locuire a Cetății de la Someșul Rece și cu alte cetăți din nord-vestul țării (de pildă: Bobîlna, Bozna, Ciceu-Corabia, Cușma etc.). Caracteristica așezării întărite o formează enormul val, fără îndoială ars (măcar parțial), din care a rămas o masă enormă de chirpic (Schlackenwall, enceinte vitrifiée).

<sup>154</sup> Cf. Șt. Mateescu, în *AIGR*, XI, 1925—1926, p. 381.

# 68. HUEDIN — „DÎMBUL CĂRĂMIZII“, „POARTA DE FIER“, „CETATEA ÎNALTĂ“

Spre nord-vest de vatra orașului, pe malul „Dîmbul Căramizii“ (Tégladomb) și la „Poarta de Fier“ (Vaskapu), nu am găsit nimic important<sup>155</sup>, precum nu am aflat nici pe „Ulița cetății înalte“<sup>156</sup>, spre nord de gara C.F.R., deși după descrierea culegerii lui Fr. Pesty, „aici existase odinioară o cetate“<sup>157</sup>.

# 69. HUEDIN — „CETĂȚEA“

„Cetățea“ (Vártető, 614 m)<sup>158</sup>, se află la aproximativ 2200 m în linie dreaptă de centrul satului Fildul de Sus (com. Fildu, jud. Sălaj), acolo unde Valea Fildului face o curbă abătîndu-se de la direcția nord-vest — sud-est înspre răsărit, și la 1,5 km spre nord-nord-est de „Dealul Cetății“ (vezi mai jos).

Valea Fildului care se varsă în riul Almaș, respectiv confluenții lui: Darogna și Firza, au săpat în vechiul platou, format din gresie și conglomerate oligocene, două văi aproape paralele, între care se înalță o culme lungă, care, dinspre vest spre est, se ascute din ce în ce mai mult. Pe această culme, în general îngustă, au rămas ici-colo cițiva „martori“, resturi de denudație mai înalte, care încă păstrează nivelul original al fostului platou. Una dintre aceste ridicături este și „Cetățeaua“ care se înalță brusc printr-un perete stîncos din toate părțile deasupra culmei. Platoul vîrfului propriu-zis, este — în sens orizontal — aproximativ triunghiular. Latura nordică are lungimea de circa 30 m, cea sud-estică de circa 45 m, iar latura răsăriteană de circa 62 m. Suprafața este răvășită de 6—8 gropi de căutători de comori. Doar ici-colo se întinde, pe o distanță de 1—2 m, pămîntul scos din gropile amintite și așezat pe marginea platoului. Acestea însă, natural, nu se pot considera ca urme de zid. În secțiune, pe dungă nu apare decît stîncă goală de conglomerat. Observăm că, din cauza compoziției rocii de conglomerat, se produce impresia amăgitoare a unui zid cu mortar sau cu ciment făcut din blocuri mari. Nici în altă parte a vîrfului nu am dat de urme arheologice.

# 70. HUEDIN — „COASTA DEALULUI CETĂȚII“

Fiindcă Fr. Pesty<sup>159</sup> amintește aici „ruinele unei cetăți antice, unde s-au găsit și monede“, am socotit că este cazul să cercetăm și acest loc pentru ca nu cumva, fiind într-adevăr un monument roman (nu departe de *praesidium*ul mare, amintit fără de nici un temei de A. Radnóti și pomenit în partea primă a prezentei dări de seamă<sup>160</sup>), să trecem pe lîngă el fără a-l cunoaște.

„Coasta Dealului Cetății“ (Várhegyoldala, 608 m), este la o distanță de aproximativ 1800 m de satul Hodișu (com. Poieni). Panta care urcă în fața văii Hodi-

<sup>155</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 30, nr. 114; p. 31, nr. 228.

<sup>156</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 29, 30, nr. 48.

<sup>157</sup> Cf. A. T. Szabó, *KHn*, p. 31, nr. 157.

<sup>158</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 27, 31, nr. 158, 160.

<sup>159</sup> A. T. Szabó, *KHn*, p. 27, 31, nr. 203.

<sup>160</sup> În *SCIV*, X, 2, 1959, p. 339—342.

șului este foarte domoală. Virful ei se contopește cu colinele late, întinse dinspre apus. Din această parte este, deci, complet deschis. Dinspre nord, est și sud, „Coasta Dealului Cetății“ este însă mărginită de pante abrupte, adânci de 80—90 m. Banchizele de conglomerat oligocen se ridică unele deasupra altora în două pînă la trei straturi. Virful este cuprins pe o vastă întindere dinspre nord-vest și nord de restul masei de conglomerat. În spatele dealului împădurit nu se observă nici o urmă de fortificație. La suprafața solului nu se află nici cioburi, nici alte urme arheologice. Numirea de „Coasta Dealului Cetății“ se poate atribui, probabil, poziției sale dominante de deasupra văilor, sau este efectul iluziei provocate de banchizele de conglomerat. Firește, problema nu poate fi definitiv soluționată, decît în urma unor sondaje.

## 71—72. MASIVUL VLADEASA și MASIVUL BIHARIA

În legătură cu porțiunea din nordul și din sudul văii Crișului (Repede) a liniei de apărare este cu totul de neînțeles, cel puțin de la prima vedere, de ce la Rîmboșoaie (790 m) ea se îndreaptă spre sud-vest și de ce începînd de la Valea Poicului nu-și păstrează direcția generală nord-sud, deși creasta principală, — începînd de la Dealul Cornii (906 m) este adevărat că ajunge mai scundă — se continuă drept spre sud și se termină tot la valea Crișului? Dacă însă privim problema într-un cadru geografic puțin mai larg, imediat putem să ne dăm seama că prin această frîntură romanii au reușit, pe de o parte, să ducă *limesul* pe o porțiune scurtă a văii Crișului Repede, care are un aspect de defileu mai accentuat, lucru care i-a ajutat în organizarea unei apărări mai eficace; pe de altă parte — și, după părerea noastră, acest lucru este de o importanță mult mai mare — de aici spre sud și sud-vest, între valea Sebeșului (Săcuieului) și Drăganului, se întinde o culme de roci eruptive, tinzînd mai spre sud și întreruptă din loc în loc de conuri vulcanice mai mici (fiecare oferind o vizibilitate și, deci, un control extrem de avantajos): Măgura Sebeșului, La Tău, Virful Măgurii sau Măgura Bologii, Măgura Vișagului etc. (pe cele tipărite cu litere rărîte fiind constatate cîte un turn de apărare<sup>101</sup>), care se înalță treptat în Masivul Vlădeasa (1836 m), și de acolo în culmea principală a Masivului Bihor (Biharia) propriu-zis, cu virful Cucurbăta Mare (1849 m), terminîndu-se spre sud deasupra Depresiunii Bradului, cu Muntele Găina (1486 m) și Vilcan (1247 m). Tocmai din cauzele menționate mai sus s-a impus și cercetarea, măcar în parte a acestor două masive muntoase.

Regiunea cu pricină aparține subîntinutului geografic al Munților Apuseni (grupa centrală), fiind cea mai înaltă și masivă grupă muntoasă din vestul țării<sup>102</sup>. Acest subîntinut este alcătuit dintr-un nucleu cristalin central, puternic înălțat, limitat de importante falii, care îl separă de depresiunile înconjurătoare. El se întinde între culoarul Mureșului la sud, Someșul Mic — Crișul Repede la nord, zona piemonturilor și a Cîmpiei Tisei la vest.

<sup>101</sup> Cf. celor spuse de noi în *Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 158.

<sup>102</sup> Vezi P. Coteț, C. Martiniuc, *Geomorfologia*, în *Monografia geografică a Republicii Populare Române, I. Geografia fizică*, (București), 1960, p. 221—223; I. A. Demidovici, M. Iancu, T. Morariu, I. N. Oleinikov, Al. Savu, I. Strcu, *Raionarea fizico-geografică*, în *Monografia geografică*, citată mai sus, p. 718—720.

Districutul Munților Bihariei (Bihor) constituie nucleul central al Munților Apuseni, cu relief larg vălurit, cu întinse suprafețe de erbiune și denudație [cu văi adânci (500—800 m) și strîmte]. Înălțimea medie variază între 1000—1200 m, în timp ce în zona centrală axială se ridică la 1500—1600 m.

Ca subdistricte ale acestuia putem considera Munții Bihariei propriu-zisi, cu vârful Cucurbăta Mare, cu relief larg boltit, tipic masivelor cristaline; Gilăului, cu vârful Muntele Mare (1825 m) — masiv cristalin străpuns de o mare intruziune granitică; Vlădeasa, un masiv eruptiv mezozoic, cu relief de podişuri structurale și creste cu forme de altiplanație bine dezvoltate; Padiș-Cetățile Ponorului, podiş carstic mai înalt (1200—1400 m), situat în partea centrală a Bihorului cu doline, ponoare, avene etc.

Districutul Munților Pădurea Craiului, cu munți joși, calcaroși (calcare mezozoice), sub 1000 m, cu podişuri întinse, ciuruite de doline, ponoare și peșteri.

Districutul Munților Codru-Moma, cu munți pitici sub 1000 m, puternic fragmentați de văi adânci, cu nivele de creste, alternînd cu culmi largi și podişuri calcaroase, cu frumoase fenomene carstice (de exemplu zona Vașcău—Sohodol—Călugări). Varietatea mare de relief se explică prin alcătuirea geologică foarte complexă: șisturi cristaline, roci sedimentare paleozoice și mezozoice și roci vulcanice. În ansamblu acest masiv muntos constituie un mare horst, puternic ridicat deasupra depresiunilor care-l înconjură și mărginit de abrupturi de origine tectonică.

Aproape rotund ca formă (lungimea și lățimea în jurul a 60 km), Masivul Biharia—Vlădeasa—Gilău se termină printr-un relief tipic de peneplene etajate, tot atît de întinse și netede ca și în „Carpații Meridionali“. Fragmentele de văi mari, adânci unele pînă aproape de 1000 m (de ex.: văile Drăganului, Galbinei, Someșului Cald), aceste largi și monotone suprafețe de eroziune, cu aspect de platformă, imprimă regiunii caracterul de masiv înalt și greoi care domină prispale și depresiunile înconjurătoare. Districutul Bihariei se deosebește de celelalte districte ale Munților Apuseni și prin climă (apropiată pe vîrfurile de peste 1800 m, de cea a munților înalți), vegetație (singurul compartiment din vestul țării cu întinse păduri de rășinoase).

În toamna anului 1966 am avut ocazia de a cerceta o zonă relativ foarte mică, aparținînd districtului geografic descris foarte succint în caracterizarea geologico-geomorfologică de mai sus. Pe cît ne-a fost posibil, am urmărit problema dacă pe intervalul principal al Masivului Bihariei și în fișia mai lată sau mai îngustă de pe ambele laturi ale acestei cumpeni de ape există vreo fortificație romană, oricît de mică, de neînsemnată. La începutul investigațiilor noastre<sup>163</sup> am avut două puncte de reper, și anume: burgul mare roman de pe „Cetățuia“ de la Abrud, descoperit de C. Daicoviciu<sup>164</sup> (la sud), precum și ultimele elemente romane de apărare cunoscute, de la Bologa (la nord). Între aceste două extremități (care, în linie dreaptă, se află la o depărtare de circa 90 km) doar o știre foarte vagă, luată totuși drept bună, dată de un inginer silvic pe la începutul secolului,

<sup>163</sup> Din colectivul expediției au făcut parte: I. Ferenczi (responsabil), G. Ferenczi, directorul Muzeului din Odorheiu Secuiesc, E. Binder, I. Bogdan (studente), precum și V. Cătănicu, medic-sportiv.

<sup>164</sup> Cf. în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 300.

amintește o porțiune de „val roman“ de lângă Muntele Călineasa, din inima Munților Bihorului<sup>165</sup>.

Punctele principale cercetate sînt următoarele:

I. Masivul Vlădeasa: Măgura Bologii (943 m), înălțimile la sud-vest de satul Tranișu (com. Săcuieu, jud. Cluj), Măgura Vișagului (1098 m), Citera Vișagului (1030 m), Dealul Mlăcilor (1107 m), Bogdăneasa (1236 m), Stînișoara (la nord de Vlădeasa), cota 1729 (nemijlocit la nord-vest de Vlădeasa), Tarnița (1595 m), Vlădeasa (1836 m), Virfurașul (1717 m), Nimoiasa (1610 m), Micău (1636 m), Piatra de Gard (1567 m), Piatra Tîlharului (1609 m), Buteasa (1792 m), Stînișoara (1720 m, la sud-vest de Vlădeasa), Dealul Briții (1758 m), Piatra Grăitoare (1692 m), Cumpănățelu (1629 m), Cîrligați (1693 m), Virful Munților (1654 m), Bohodel (1656 m), Virful Poienii (1627 m). Munceii (la est de Stîna de Vale, 1414 m), Piatra Călăului (sau a Calului, cu cele două vîrfuri: 1394 și 1464 m), Poiana Drăgotanilor (1419 m), Măgura Roșianilor (1471 m).

II. Masivul Biharia: Piatra Arsă (1442 m), Vărășoia (1467 m), Bătrîna (1579 m), Călineasa (1480 m), Capul Șanțului (1426 m), Măgura Vinătă (1567 m), Blidaru (din hotarul comunei Cociuba Mare, jud. Bihor, 917 m) etc., etc.

Am cercetat cu o atenție deosebită singura posibilitate relativ mai ușoară de trecere prin inima Munților Bihorului: între valea Crișului Pietros (respectiv Valea Bulzului) și valea Someșului Cald (cu o înălțime absolută de numai circa 1100 m) fără ca să găsim măcar cea mai mică urmă (de întăritură) romană. Credem că faptul vorbește dela sine!

Afirmația inginerului silvic, S. Lattyák, că în centrul masivului — trebuie să recunoaștem, cercetat numai în parte de noi, mai precis în împrejurimile Muntelui Călineasa —, ar exista o porțiune de „limes roman“, nu corespunde realității. Nemijlocit la nord de înălțimea calcaroasă numită „Capul Șanțului“, pe direcția aproximativ nord-sud, există un val cu șanț, pe o lungime de circa trei km, săpate în stîncă. Valul se află spre vest, iar șanțul spre est, adică spre teritoriile provinciei Dacia. Începînd din sud, foarte aproape de virful „Capul Șanțului“, valul și șanțul traversează mai întîi un platou înalt (terasă?), înclinat puțin spre nord; după aceea numai șanțul, în forma unei viroage săpate în stîncă, coboară într-o văișoară. Traversînd-o, urcă puțin, iar de acolo, în linie dreaptă, înaintează spre nord, aproximativ pe la limita dintre povîrnișul de vest al Muntelui Călineasa și lunca pîriului cu același nume. De la un anumit punct, valul se dublează, șanțul fiind între aceste două ridicături. Ajungînd la albia seacă a pîriului pomenit, valurile dispar pe o porțiune de 50—60 m pentru ca, după aceea, să apară din nou pe un teren neted, ridicat puțin față de albia pîriișului. Valurile, fiind încă o dată traversate (și spălate) de apă, se urcă pe o terasă (a doua?) a Pîriișului Călineasa, de astă dată cu dimensiuni mărite

<sup>165</sup> S. Lattyák, în *Erdészeti Lapok*, 1912, fasc. VIII, p. 9—12. Afirmația sus-numitului inginer a fost preluată drept bună de Á. Buday. Cf. în *DolgSzege*, III, 1927, p. 127, 137. „... Während des (erste Welt-) Krieges meldete der Forstrat Alexander Lattyák dem Verfasser dieser Zeilen (este vorba de Á. Buday) solche Spuren aus der Gegend zwischen der Schnellen-Körös (Crișul Repede) und der Maros (Mureș), also von der Westgrenze Siebenbürgen, auf deren Grund wir mit Recht hoffen können, dass wir einst die südliche Fortsetzung des Meszes (Meseș) Limes und dessen Zusammenhang mit der einen oder anderen Schanze des Banates finden werden...“.

apreciabil față de dimensiunile porțiunii precedente. Aici, dar numai aici, dimensiunile și aspectul valurilor paralele sînt asemănătoare porțiunilor de *agger*, văzute pe Culmea Meseșului, precum și în jurul orașului *Porolissum*. La mijlocul terasei valul dublu — contrar așteptărilor — se termină, cele două valuri paralele fiind legate tot de o ridicătură valiformă, asemănătoare unei abside.

Valul amintit, de la poalele Muntelui Călineasa, în nici un caz nu poate fi de origine romană deoarece:

1) Afară de porțiunea cea mai nordică, foarte scurtă, nu are aspectul bine-cunoscut al unui val roman și nici dimensiunile lui nu sînt egale.

2) Șanțul cade spre est de val, adică spre provincie.

3) Dublura observată pe jumătate de nord a acestui val nu prea este cunoscut în cazul elementelor de apărare romană.

4) În împrejurimi, urmele unei vieți romane pînă la zeci de kilometri depărtare lipsesc cu desăvîrșire.

5) După cunoștințele acelora care au făcut cercetarea prezentă acest val în sine n-ar fi avut niciun rol strategic în apărarea provinciei Dacia...

6) Conform afirmației unui bătrîn, care locuiește (1966) în cantonul de la Muntele Călineasa, valul a fost construit relativ nu demult, cînd a fost „un lucru mare” (răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan sau evenimentele din 1848—1849?).

În concluzie: cu toată străduința depusă de micul colectiv, format pentru studierea problemei unei eventuale continuări spre sud a sistemului de apărare roman de pe Culmea Meseșului, în decursul cercetărilor pe teren, cel puțin deocamdată, nu s-a găsit nici măcar un element de fortificații romane!

ȘT. FERENCZI

## BEITRÄGE ZUR FRAGE DES WEST-LIMES VON DAZIEN (Teil II/2)

### Bericht über die, zwischen 1947—1957 und 1966 durchgeführten Geländeuntersuchungen

(Zusammenfassung)

Im Sommer 1947 untersuchte der Verfasser systematisch den Mittelabschnitt der Westgrenze Daziens. Die Ergebnisse dieser Untersuchungen wurden zwischen 1950 und 1957 und später, im J. 1966 durch neuerliche Geländebegehungen erweitert. Auf der Suche hauptsächlich nach römischen Spuren, versuchte der Verfasser doch, alle archäologischen Fragen, die sich dabei ergaben, zu beantworten. Wenn nun auch hinsichtlich der römischen Westgrenze die Ergebnisse negativ sind, wird doch die archäologische Karte der näheren und weiteren Umgebung der Stadt Cluj um neue Daten bereichert. Von den 44, im zweiten Teil des Berichts gemeldeten, archäologisch interessanten Punkten sind nur fünf römerzeitlich, darunter drei oder vier *villae rusticae*, sowie eine poststation (?).

Die Behauptung des Forstingenieurs S. Lattyák (in *Erdészeti Lapok*, 1912, Fasc. VIII, S. 9—12), die von A. Buday als richtig übernommen wurde (vgl. in *Dolgszeged*, III, 1927, S. 127, 137), nämlich dass im kristallinen Massiv Biharia, genauer in der Umgebung des Călineasa-Berges ein Abschnitt des „römischen

Limes“ existiere, entspricht nicht der Wirklichkeit. Gleich nordwärts der „Capul Șanțului (Grabenkopf) genannten Anhöhe, in ungefährer Nord-Süd Richtung, gibt es tatsächlich einen, aus dem Felsen gehauenen Graben mit Steinwall auf einer Länge von etwa 3 km. Dieser Wall kann aber keinesfalls römischen Ursprungs sein, da: 1) er, ausser einem ganz nördlich gelegenen, kurzen Stück, nicht das bekannte Aussehen eines römischen Walls hat und auch die Masse ungleich sind; 2) der Graben gegen Osten, also gegen die Provinz abfällt; 3) die an der nördlichen Hälfte des Walls beobachtete Verdoppelung bei römischen Befestigungen nicht üblich ist; 4) Spuren römischer Besiedlung auf viele Kilometer im Umkreis vollkommen fehlen. Nach den Beobachtungen derjenigen, die vorliegende Untersuchung durchführten, hätte dieser Wall für die Verteidigung Daziens überhaupt keinen Zweck gehabt; 5) nach den Aussagen der Ortsbewohner der Wall in relativ neuerer Zeit errichtet worden sei, als hier „ein grosses Ding“ vor sich ging (der Baueraufstand des Horea, Cloșca und Crișan oder die Ereignisse der Revolutionsjahre 1848—1849 ?).

Als Schlussfolgerung ergibt sich, dass — trotz aller Bemühungen der kleinen Forschergruppe zur Lösung der Frage, ob sich das römische Verteidigungssystem von Kamm des Meseș-Gebirges nicht etwa nach Süden fortsetze — hier im Verlauf der Untersuchungen kein einziges römisches Verteidigungselement entdeckt wurde.